

Cyberfeminizam: pogled iz sociologije

Pintur, Ivona

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:865207>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-22**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet Osijek
Preddiplomski studij sociologije i pedagogije

Ivona Pintur

Cyberfeminizam: pogled iz sociologije

Završni rad

Mentor: doc. dr. sc. Anita Dremel

Osijek, 2020.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet Osijek
Preddiplomski studij sociologije i pedagogije

Ivona Pintur

Cyberfeminizam: pogled iz sociologije

Završni rad

Znanstveno područje: društvene znanosti; znanstveno polje: sociologija;
znanstvena grana: sociološka teorija

Mentor: doc. dr. sc. Anita Dremel

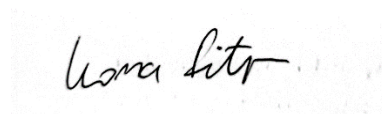
Osijek, 2020.

IZJAVA

Izjavljujem pod punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno izradila i da u njemu nema preuzetih dijelova tekstova tuđih radova bez označenog izvora.

Vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasna da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj završni rad u mrežnoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

Osijek, 15. lipnja 2021.

0122229267

Ime i prezime studenta, JMBAG

Sažetak

Naglim razvojem suvremene tehnologije, dolazi između ostalog do razvoja novog okvira feminističke misli i djelovanja – cyberfeminizma. Cyberfeminizam se utemeljuje 90-ih godina 20. stoljeća od strane znanstvenika, umjetnika i aktivista zainteresiranih za medijsku tehnologiju. Kao važan doprinos cyberfeminizmu ističe se esej *Manifest za kiborge: znanost, tehnologija i socijalistički feminizam u 1980-tim*, koji Donna Haraway objavljuje 1984. godine. Cyberfeministkinje se probijaju u tradicionalno mušku domenu i iskorištavaju tehnologiju za širenje svojih ideja i politike te djelovanja. Unutar cyberfeminizma zastupljene su teme spola, roda, seksualnosti, rodne ravnopravnosti, tehnologije i mnoge druge. U Hrvatskoj početkom 90-ih godina prošlog stoljeća nastaju prvi cyberfeministički pokreti – elektronska konferencija Zamir/women i projekt Elektroničke vještice. Navedeni projekti prvi su primjer cyberfeminističkog djelovanja u Hrvatskoj, a danas postoje razne organizacije, skupine i neprofitni mediji koji svojim djelovanjem šire ideje demokracije i rodne jednakosti.

Ključne riječi: cyberfeminizam, feminizam, suvremena tehnologija, *cyber*-prostor, rod

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Feminizam.....	2
3. Internet, računala i pojam <i>kiborg</i>	5
4. Cyberfeminizam – pogled iz sociologije	7
5. Cyberfeminizam u Hrvatskoj.....	12
6. Zaključak.....	14
7. Popis literature	16

1. Uvod

Život u suvremenom svijetu obilježen je svakodnevnim korištenjem novih tehnologija. Internet je snažna sila za umrežavanje te razmjenu znanja i resursa izvorno namijenjena vojsci i globalnoj dominaciji (Hawthorne i Klein, 1999). Unatoč tome, postaje sastavni dio života mnogih ljudi. Nagli razvoj suvremene tehnologije u 21. stoljeću uzrokovao je promjene u raznim aspektima života pojedinaca, ali i cjelokupnom društvu. Suvremena tehnologija i Internet brišu fizičke granice i udaljenost između pojedinaca zbog čega je omogućena brza, jednostavna i stalna komunikacija. Značajnu ulogu u promjenama u komunikaciji imaju i društvene mreže. Društvene mreže postale su najpopularniji globalni komunikacijski fenomen čije su glavno obilježje univerzalna komunikacijska sredstva (Grbavac i Grbavac, 2014). Promjene u komunikaciji koje donose društvene mreže predstavljaju podlogu za razvoj cyberfeminizma (Jarčević, 2018). Suvremena tehnologija donosi brojne prednosti, ali nužna je i refleksija o izazovima koje donosi. Potrebno je oduprijeti se potpunom uranjanju u tehnologiju koje rezultira odvojenošću od svijeta, a ne angažmanu oko njega (Hawthorne i Klein, 1999).

Cyberfeminizam povezuje suvremenu tehnologiju s djelovanjem feministkinja. Interes cyberfeminizma vezan je uz povezanost novih tehnologija i roda, seksualnosti, tijela i društvene ravnopravnosti (Barnett, 2014). Također, žene Internet mogu koristiti za istraživanje različitih sustava diskriminacije, nejednakosti, mizoginije i ostalih problema s kojima se svakodnevno susreću (Jarčević, 2018). Prema Hawthorne i Klein (1999) tehnologija ženama pruža pomoć koja se značajno razlikuje od svega što je bilo na raspolaganju prethodnim feminističkim valovima. Internet predstavlja novi alat za rast feminističkog pokreta. Žene su spremne dijeliti svoje ideje, iskustvo i vrijeme s drugima te stvaraju novi prostor za žene s novim pristupima starim problemima. Virtualno okupljanje žena pruža niz novih mogućnosti za promjene (Hawthorne i Klein, 1999).

Cjelokupno društvo godinama je pod snažnim utjecajem suvremene tehnologije zbog čega dolazi do raznih promjena unutar društva. Međutim, svijetom i dalje vladaju obilježja patrijarhata koja utječu na poimanje žena, muškaraca i njihove uloge u društvu. Motivacija za rad potaknuta je sviješću o potrebi za promjenama unutar društva koje zagovaraju feministkinje, a u toj borbi suvremena tehnologija sa svojim snažnim utjecajem može biti od velike pomoći. Također, motivacija za rad jest manjak radova i istraživanja unutar sociologije na temu cyberfeminizma, koji predstavlja niz novih mogućnosti djelovanja. Cilj je ovoga rada

opisati i pregledati literaturu na temu cyberfeminizma kako bi se istražila intersekcija i utjecaj novih medija i feminizma. Istraživačka pitanja na koja nastojim odgovoriti su: Što je cyberfeminizam? Koje su teme zastupljene unutar cyberfeminizma? Kako se cyberfeminizam ocjenjuje u literaturi – utopijski ili distopijski?

Rad sadrži pet poglavlja. Uvodno poglavlje opisuje tematiku rada te sadržava cilj i istraživačka pitanja. Slijedeće poglavlje opisuje teorijsku podlogu cyberfeminizma – od pojave feminističkog pokreta do razvoja i korištenja novih tehnologija u svrhu poticanja promjena unutar društva. Nakon teorijske podloge, slijedi poglavlje unutar kojeg je opisano značenje cyberfeminizma i strategije djelovanja, podjele unutar cyberfeminizma te zastupljene teme kojima se cyberfeministkinje bave. Predzaključno poglavlje ukratko prikazuje primjere cyberfeminizma u Hrvatskoj.

2. Feminizam

Žene u prošlosti nisu imale pravo glasa, mogućnost sudjelovanja u političkom i društvenom životu ili mogućnost napredovanja u karijeri. Glavna uloga žena bila je biti poslušna supruga i dobra majka što je znatno ograničavalo svaku ženu u njenom osobnom razvoju i ispunjavanju potreba, želja i potencijala (Mušanović i Vrcelj, 2011). Bile su primorane suočiti se s brojnim problemima uzrokovanim nejednakošću spolova, a mnoge se s raznim poteškoćama susreću i danas. Upravo nejednakost i potlačenost kod žena su potaknuli želju za promjenama unutar društva. Dvadeseto stoljeće obilježeno je promjenama položaja žena u društvu i emancipacijom. Žene su se uspješno borile za pravo glasa, pravo na obrazovanje i zapošljavanje, što je znatno poboljšalo njihov položaj (Mušanović i Vrcelj, 2011). Unatoč tome, potpuna jednakost još uvijek nije postignuta.

Teško je odrediti univerzalnu definiciju feminizma. Prema Kobaš, Jurišić i Broz (2008:3) feminizam predstavlja „ideju o političkoj, ekonomskoj, socijalnoj i društvenoj ravnopravnosti žena i muškaraca“. Vrcelj i Mušanović (2011: 14) feminizam definiraju kao „teoriju i praksu koja, polazeći od načela jednake vrijednosti žena i muškaraca, inzistira na društvenim promjenama radi dokidanja društvene, političke i ekonomske diskriminacije žena“. „Feminizam traži da svaka osoba ima slobodu birati i kreirati svoj identitet uvažavajući na jednak način slobodu drugih osoba, te da bez obzira na svoje izbore ima jednaka prava i mogućnosti“ (Kobaš i dr., 2008:4). Feministima se mogu nazvati svi oni koji „nastoje otkriti

uzroke nejednakosti i potaknuti promjene u strukturi društva koja proizvodi nejednakost među spolovima“ (Vrcelj i Mušanović, 2011: 14).

Povijesno gledano, feministički aktivizam ovisio je o okupljanju žena na raznim skupovima, u zbornicama, crkvama, na ulicama (Wilding, 1998). Zahvaljujući suvremenoj tehnologiji, danas je moguće vrlo brzo i jednostavno razmijeniti informacije i znanja putem Interneta što može olakšati feminističko djelovanje. Rad feministkinja u prošlosti često je temelj rada online feministkinja koje se pokušavaju uključiti u dijalog, poticati druge te dijeliti i rješavati razne sukobe (Hawthorne i Klein, 1999). Kako bi se bolje razumjelo značenje cyberfeminizma te ciljeve i djelovanje koje podrazumijeva, potrebno je osvrnuti se na povijesni tijek feminizma koji će se ukratko prikazati.

Francuska revolucija od velikog je značenja za prvi val feminizma. Započela je 1789. godine te donijela razne promjene unutar društva, ali i dalje nije bilo riješeno pitanje položaja žena. Francuska skupština 1791. godine objavljuje *Deklaraciju o pravima čovjeka i građanina* čime je dokazano da se žene i dalje smatra inferiornim, nižim bićima od muškaraca. Kao odgovor na *Deklaraciju*, Francuskinja Olympe de Gouges piše *Deklaraciju o pravima žena i građanki* ističući kako žene kao članice naroda trebaju imati pravo odlučivanja i sudjelovanja u javnom životu. U Engleskoj 1792. godine Marry Wollstonecraft objavljuje knjigu *Obrana ženskih prava* kojom ukazuje na neravnopravnost žena i muškaraca te zahtjeva prava žena na obrazovanje i rad, građanski i politički život (Kobaš i dr., 2008). Navedeni dokumenti često se smatraju temeljem feminističkog pokreta. Prvi val feminizma obuhvaća razdoblje 19. stoljeća i početak 20. stoljeća. Feministkinje prvog vala borile su se za pravo glasa, obrazovanje, rad i nasljeđivanje imovine. Prvi val feminizma, poznat kao sufražetski pokret, veže se uz djelovanje sufražetkinja – žena koje su tražile pravo glasa i sudjelovanje na izborima (Kobaš i dr., 2008). Izraz *suffrage* znači kolektivno glasovanje. Sufražetkinje su se koristile militantnim i pregovaračkim metodama kako bi se izborile za svoja prava (Jarčević, 2018). U Europi prve su dobile pravo glasa žene u Finskoj 1906. godine, dok u Švicarskoj žene posljednje dobivaju pravo glasa tek 1971. godine. Značajnu ulogu u ostvarivanju prava žena u većini država početkom 20. stoljeća imao je Prvi svjetski rat. Zbog odsutnosti muškaraca, žene su počele obavljati poslove koje su do tada obavljali muškarci te na taj način dokazale kako su jednakih sposobnosti. Iako su time donesene pozitivne promjene, svijet je nakon rata zahvatila gospodarska kriza čime se mržnja prema ženama povećala zbog mišljenja da „kradu“ poslove muškarcima koji su smatrali kako je ženama mjesto u kući. Situacija se ponovno promijenila

kada je započeo Drugi svjetski rat, a njegovim završetkom započinje novi val ženskog aktivizma (Kobaš i dr., 2008).

Prvim valom feminizma ženama je omogućeno pravo glasa te su u pravnom smislu bile izjednačene s muškarcima. Međutim, stvarnost je i dalje upućivala da ravnopravnost između muškaraca i žena još uvijek nije postignuta. Žene su postale osviještenije, počinju dijeliti svoja iskustva i međusobno raspravljati, a započinju i brojna istraživanja na temu različitih aspekata života žena kao što su obiteljski život, seksualnost, brak, povezanost javnog i privatnog života i slično (Kobaš i dr., 2008). Dok su prvi val feminizma obilježile skupine žena koje su zajedničkim djelovanjem uz javne govore, marširanje ulicama i ometanje javnog života otvorile političke teritorije koji su im tradicionalno bili zatvoreni, drugi val obilježile su akcije usmjerene na vrlo vidljive javne ikone kojima se zaokupila medijska pozornost. Mediji su dokumentirali nečuveno žensko „loše“ ponašanje te na taj način proširili vijesti o rastućem feminizmu na nacionalnoj i međunarodnoj razini (Wilding, 1998). Značajne feministkinje drugog vala su Simone de Beauvoir i Betty Friedan. Simone de Beauvoir 1948. godine objavljuje knjigu *Drugi spol* u kojoj objašnjava još uvijek postojanu podređenost žena unatoč novostečenim pravima. Betty Friedan objavljuje knjigu *Ženska mistika* 1956. godine. U knjizi Friedan opisuje svoje stavove o društveno nametnutim obiteljskim i bračnim ulogama žena zbog kojih se žene nisu u mogućnosti slobodno i potpuno ostvariti kao osobe. Smatra kako žene trebaju imati pravo na izbor oslobođen prisilno nametnutih društvenih uloga i očekivanja. Kate Millett 1970. godine objavljuje knjigu *Spolna politika*. Millett objašnjava kako je društvo podijeljeno na temelju razlike u spolovima, a također uočava razliku između spola i roda što je bilo vrlo značajno za feminističke pokrete. Feminizmom drugog vala osvješćuju se problemi rodne neravnopravnosti te se mijenja položaj žena unutar obitelji i braka (Jarčević, 2018). Iako je feminizam drugog vala donio pozitivne promjene vezane uz privatnu sferu života žena, problem postaje isključenost određenih skupina žena. U drugom valu feminizma sudjelovale su uglavnom heteroseksualne žene bijele rase, dok su se žene crne rase i homoseksualne žene odbijale poistovjetiti s navedenim ženama smatrajući kako feminizam drugog vala ne zastupa i njihove probleme (Mihaljević, 2016, prema Jarčević, 2018).

Treći val feminizma javlja se osamdesetih i devedesetih godina prošlog stoljeća. Od drugog vala feminizma razlikuje se kroz dvije točke – prvo, feminizam trećeg vala uključuje skupine žena koje su zanemarene prilikom drugog vala te drugo, pokušava se dekonstruirati dotadašnje shvaćanje roda (Jarčević, 2018). Judith Butler 1990. godine napisala *Nevolje s rodom*, najvažniju knjigu trećeg vala feminizma. Smatra da su muškost i ženskost koncepti

podložni promjenama jer su njihova shvaćanja kulturološki uvjetovana prema čemu ti koncepti nisu biološke kategorije (Mihaljević, 2016, prema Jarčević, 2018). Treći val feminizma pod utjecajem je postmodernizma prema kojemu „jedinstven ljudski identitet ne postoji, već samo identifikacije koje su kontekstualno društveno, socijalno i politički uvjetovane“ (Mihaljević, 2016: 165). Zbog nepopustljivog i dihotomnog poimanja roda, potrebna je kultura konceptualizacija varijabilnosti (Hall, 1996). Prema Kobaš, Jurišić i Broz (2008), feminizam trećeg vala, zbog pokušaja nadilaženja rodnih razlika, postaje blizak s drugim teorijama poput *queer* teorije, postkolonijalnih teorija, transnacionalizma i ekologije. Također, feminizam trećeg vala imao je značajan utjecaj na cyberfeminizam. Mnogi su računalo prihvaćali kao kulturnu ikonu ili utopijski medij koji će neutralizirati fizičke razlike roda, rase i seksualne orijentacije (Hall, 1996). Doprinosom trećeg vala feminizma može se smatrati ostvarivanje ravnopravnosti žena u raskrinkavanju rodnih uloga (Jarčević, 2018: 7).

3. Internet, računala i pojam *kiborg*

Prilikom objašnjenja cyberfeminizma, osim razumijevanja feminističkog djelovanja, važno je spomenuti značaj tehnologije. Tehnologija postaje važan čimbenik u širenju feminističkih ideja. Međutim, tehnologija i znanost oduvijek prirodno pripadaju muškarcima (Janković, 2009). Ulazak u virtualni svijet od samog je početka iskrivljen u korist muškaraca, a već rana socijalizacija i obrazovanje tehnologiju određuju kao mušku domenu. Kada žene koriste složenu tehnologiju na produktivan ili kreativan način, često se takvo ponašanje smatra devijantnim činom koji zaslužuje kaznu. Međutim, to ne znači da žene ne koriste složenu tehnologiju. Žene predstavljaju važno potrošačko tržište te pomoć u održavanju postojećeg stanja kada se tehnologija koristi pasivno. Problem nastaje kada pasivnim korištenjem tehnologije žene produbljuju svoju zatvorenost i nejednakost umjesto da tehnologiju koriste u svrhu oslobađanja. Tzv. *cyber*-prostor usko je povezan sa stvarnim institucijama i sustavima koji utječu na rodnu separaciju i hijerarhiju te su unutar tog prostora jasno vidljive društvene stratifikacije (Wilding, 1998). Hawthorne i Klein (1999) navode da ako je sposobnost korištenja komunikacijske tehnologije sve više vještina potrebna za zapošljavanje, cjeloživotno učenje, dobivanje informacija i sposobnost aktivnog sudjelovanja u građanskom životu, onda će poteškoće s kojima se žene susreću u stjecanju jednakog pristupa rezultirati u daljnjim i većim nejednakostima. Upravo je zbog toga od iznimne važnosti ispravno i kvalitetno korištenje tehnologije za promicanje ženskih pitanja i problema. Hawthorne i Klein (1999) tvrde kako *cyber*-prostor može biti egalitaran te kako je u mogućnosti dovesti sve u zajednički

aranžman na Internetu. *Cyber*-prostor prema spomenutim autoricama ima sposobnost stvaranja zajednice, pruža različite mogućnosti te omogućuje razmjenu i održavanje kontakata. Prema Janković (2009), prekretnicu u korištenju i značenju tehnologije naznačio je esej Donne Haraway *Manifest za kiborge: znanost, tehnologija i socijalistički feminizam u 1980-tim*, o kojem će biti riječi u sljedećem poglavlju.

Moderna tehnologija utječe na oblikovanje života pojedinca, ali i na samog pojedinca, odnosno njegov organizam. Ne postoji savršen čovjek, ali tehnologija omogućuje približavanje savršenosti jer nadomještava ili poboljšava prirodne nedostatke čovjeka (Jarčević, 2018). Pojam *Kiborg* označava akronim pojma „kibernetički organizam“. Termin se prvi put pojavljuje u članku o samoregulirajućim ljudsko-strojskim sistemima u svemiru koji su napisali Manfred E. Clynes i Nathan S. Kline (Greguric, 2012, prema Jarčević, 2018). Konceptija kiborga označava spajanje ljudskog i strojnog (Nikodem i Brstilo 2012). Kiborg označava spajanje ljudskih i tehničkih sposobnosti sa svrhom poboljšanja ljudskog tijela. Razvoj ljudskog tijela smatra se dinamičnim procesom, odnosno podrazumijeva stalnu evoluciju koja se tehničkim sredstvima može ubrzati tako što postoji mogućnost promjene izgleda, sadržaja i namjene. Kiborg predstavlja suživot tehnološkog dodatka i biološkog tijela (Greguric, 2014). Strojni, odnosno tehnički dijelovi predstavljaju svojevrzne dodatke organizmu s ciljem povećanja mentalnih i tjelesnih snaga čovjeka (Greguric, 2012, prema Jarčević, 2018).

Optimistično se vjerovalo u sposobnost buduće suvremene tehnologije u oslobađanju ljudi od graničenja fizičkog svijeta. Tijekom 1980-ih pojavljuje se pokret *Cyberpunk* čiji zagovornici, usporedno s Donnou Haraway, zamišljaju elektronički posredovan svijet u kojem mentalno više nije ograničeno fizičkim. Riječ je o zamišljenoj utopiji koja će osloboditi ljude od fizički utemeljenih hijerarhija (Hall, 1996). Donna Haraway 1984. godine objavljuje spomenuti esej *Manifest za kiborge: znanost, tehnologija i socijalistički feminizam u 1980-tim*. Kiborg se u ovom slučaju predstavlja kao „ironičan politički mit u funkciji feminističkog prisvajanja tehnologije i nadilaženja rodne dvojnosti“ (Janković, 2009: 6). Pojam kiborga označava se kao simbolični „Treći“, odnosno kao stvorenje u postrodnom svijetu (Haraway, 1999, prema Janković, 2009). Postrodni svijet ima obilježja „fluidne promjene perspektiva i manifestiranje čovjeka kroz različite identitete“ (Jarčević, 2018: 11). Čovjek može predstavljati različite identitete, a kao postljudski subjekt odbacuje pojam binarnog rodnog identiteta (Haraway, 1990, prema Jarčević, 2018). Prema Hawthorne i Klein (1999), u postmodernom i cyber svijetu kategorije kao što su „muško“ i „žensko“ gube svoje značenje. Svijet je izgrađen na „trajno djelomičnim identitetima i kontradiktornim stajalištima“ (Haraway, 1991: 154,

prema Hawthorne i Klein, 1999). Haraway (1999) tvrdi kako su svi ljudi kiborzi jer je svačiji život obilježen svakodnevnom upotrebom suvremene tehnologije. Svijet opisuje kao „integrirani krug“ koji je sastavljen od umreženih i povezanih pojedinaca (Janković, 2018). Tehnologija je postala sveprisutni dio života svakog pojedinca pa iz tog razloga treba iskoristiti mogućnosti koje pruža. Janković (2009) smatra kako su obrazovanje, znanost i tehnologija moćna oruđa koja su doprinijela i pomogla u ostvarivanju emancipacije žena, a treba ih i dalje svjesno i kritički koristiti.

4. Cyberfeminizam – pogled iz sociologije

Feministička kritika znanosti i tehnologije temelji se na dvije pretpostavke – znanje je društveno konstruirano, a rod je ključan za tu konstrukciju (Waycman, 2003, prema Kodrnja, Savić i Slapšak, 2010). Znanje je ovisno o društvenim i političkim uvjetima i praksama, odnosno znanje predstavlja proizvod postojećih odnosa moći (Kodrnja i dr., 2010). Znanje održava „postojeće ekonomske, političke i kulturne sisteme utemeljene na klasnim, rasnim, spolnim/rodnim hijerarhijama“ (Kodrnja i dr., 2010: 240). Mnogim je ženama omogućen pristup suvremenoj tehnologiji, ali pitanje roda u kontekstu tehnologije nije riješeno. Žene su slabije obrazovane u području tehničkih znanosti te im je otežan pristup korištenju suvremene tehnologije (Kodrnja i dr., 2010). „Računalne mreže su još uvijek premoćno prisutne u industrijaliziranom svijetu u kojemu se bogati, bijeli i visokoobrazovani korisnici služe njima iz društvenih, znanstvenih ili poslovnih razloga“ (Kodrnja i dr., 2010:242). Iako se tehnologija tradicionalno smatra muškim područjem, neispravno je i ograničavajuće svrstati tehnologiju u „mušku“ ili „žensku“ jer se tako „temeljno zanemaruje ovisnost tehnologije o društvenom kontekstu određujući ju kao nepromjenjivu, kao što nepromjenjivima određuje i rodne razlike na kojima počiva“ (Kodrnja i dr., 2010: 243). Kao rješenje spomenutih problema pojavljuju se autorice poput Donne Haraway, koja opisuje i povezuje teme poput suvremene tehnologije, tijela i roda.

Barnett (2014) navodi da se spomenuti esej Donne Haraway, uz radove umjetnica poput L. Dement, J. Scott, M. Rackham, F. Da Ramini, VNS Matrix-a i drugih, javlja u vrijeme optimističnih vjerovanja u obećanja nove online kulture. To je razdoblje zanimanja za teme novih tehnologija, ideja roda, seksualnosti, tijela i ravnopravnosti. Pojava cyberfeminizma početkom 1990-ih povezana je s ovim trendom. Prevladavao je optimizam vezan uz umreženi svijet koji će prevladati ograničenja i binarne opozicije (Barnett, 2014). Skupina medijskih umjetnika iz Australije VNS Matrix među prvima početkom 90-ih godina 20. stoljeća

upotrebljava izraz cyberfeminizam. Cyberfeminizam u širem smislu predstavlja „feminističko prisvajanje tehnologije te preispitivanje odnosa moći rodova vezanih uz tehnologiju“ (Jarčević, 2018: 15). Britanska teoretičarka S. Plant definira cyberfeminizam kao post-ljudsku pobunu, pobunu novonastalog sustava koji uključuje žene i računala protiv svjetonazora i materijalne stvarnosti patrijarhata koji ih još uvijek želi pokoriti (Wilding, 1998).

Iako Haraway piše spomenuti esej tek na samom početku proizvodnje osobnih računala, društvo je ironično opisala kao integrirani krug, odnosno čip, te tvrdi kako ljudi postaju hibridi stroja i organizma, odnosno kiborzi, zato što su ljudski životi i svakodnevica ispunjeni suvremenim tehnologijama (Haraway, 1999, prema Janković, 2009). Janković (2009) smatra kako se navedena parabola ispostavila točnom jer je današnji svijet „međuovisan i premrežen raznim komunikacijskim mrežama, a životi ne samo pojedinaca, nego i cijelih država ovise o digitalnom protoku podataka“ (Janković, 2009: 7). Početkom 90-ih godina 20. stoljeća pojavljuje se nova generacija feministkinja koja odgovara na poziv Donne Haraway da otkriju nove pukotine u sustavu i dekodiraju tehno-stvarnost (Janković, 2009). Pojavljuju se brojne umjetnice i teoretičarke koje počinju upotrebljavati pojam cyberfeminizam. Julianne Pierce tvrdi kako je cyberfeminizam bio „svojevrsni spontani mem koji se pojavio u raznim dijelovima svijeta u isto vrijeme kao odgovor na ideje poput cyberpunka koje su u to vrijeme bile popularne“ (Galoway, 1999, prema Janković, 2009). Već spomenuta teoretičarka Plant koristi pojam cyberfeminizma kako bi označila feminizirajući utjecaj novih tehnologija na zapadno društvo (Janković, 2009). Smatrala je cyberfeminizam razvojem saveza žena, strojeva i tehnologija kojom se žene služe (RosieX, 1999, prema Janković, 2009). Mnoge cyberfeministkinje smatrale su da „mrežni, nehijerarhijski, decentralizirani, participativni način funkcioniranja Interneta ruši autoritarnu maskuliničku paradigmu“ (Janković, 2009: 9). J. Brayton navodi kako žene uživaju koristeći Internet jer im omogućuje nove načine komunikacije, interesno povezivanje oslobođeno ograničenja te pristup informacijama i resursima (Janković, 2009). „Prepreke koje mogu obeshrabriti ili odvratiti žene od Interneta, kulturalno su stvorene i otvorene za otpor, subverziju i reformaciju“ (Brayton, 1999: 199, prema Janković, 2009). Upravo zbog ovih razloga, postoje dvije vrste pristupa, a to su tzv. *soft* cyberfeminizam i tzv. *hard* cyberfeminizam.

Zagovornici tzv. *soft* cyberfeminizma smatraju kako su nove informatičke tehnologije, baš kao i stare, muško oruđe koje neprekidno održava odnose dominacije i isključivanja zbog čega žene moraju radikalno dekonstruirati to oruđe. Žene su isključene iz proizvodnje i primjene novih tehnologija jer se te tehnologije tradicionalno smatraju „muškima“ zbog čega

je zadatak cyberfeminizma osposobiti žene za upotrebu tih tehnologija (Janković 2009). Spomenuta autorica navodi kako je informatička pismenost žena nužna zbog stalnih utjecaja novih tehnologija na svakodnevni život. Tzv. *hard* cyberfeminizam zagovara stav da je tehnologija kao „muška stvar“ samo patrijarhalni mit. Jedna od zagovornica, Sadie Plant, ukazuje na fundamentalnu bliskost žena i tehnologije uspoređujući ulogu žena u društvu s ulogom strojeva (Janković, 2009). Prema Plant (2001), žene u društvu možemo opisati kao strojne dijelove muške kulture. Žene se smatraju sredstvima za reprodukciju vrste i reprodukciju komunikacija, a sličnu ulogu imaju i strojevi (RosieX, 1999, prema Janković, 2009). Također, Plant (2001) smatra da se razvoj tehnologije događao usporedno s emancipacijom žena te da su nove tehnologije značajno doprinijele poboljšanju položaja žena u društvu (Janković, 2009).

Dok neki smatraju da nove tehnologije daju ženama priliku za novi početak i stvaranje vlastitog jezika i strategija djelovanja, drugi smatraju da mediji postoje u snažnom rodno-socijalnom okruženju te nastavljaju seksistički kodeks. Povijest feminističkih borbi za žensko kulturno i političko samopredstavljanje, vidljivost i pravdu iz tog razloga možemo smatrati relevantnom za nove komunikacijske tehnologije (Wilding, 1998). Cyberfeminizam je bitno povezan s trećim valom feminizma kojim se pokušava „raskrinkati rodne uloge“, kako tvrdi Jarčević (2018). Donna Haraway u *Manifestu za kiborge* povezuje povećanje sofisticiranosti tehnologije s formiranjem novog feminizma. Zbog zamagljivanja granice između čovjeka i stroja, smatra se kako će kategorije „žensko“ i „muško“ s vremenom postati neupotrebljive. D. Haraway zamišlja utopijski svijet bez određivanja roda, a njezina se vizija smatra produžetkom postmodernog interesa da izaziva dualističko i esencijalističko određenje roda (Hall, 1996). Spomenute pretpostavke razvijale su se i unutar *queer* teorije. Prema Hall (1996), to je područje koje se neprestano mijenja i širi, ali i dalje se javlja problem zbog dihotomnog poimanja roda. Upravo zbog spomenutog problema, mnoge *queer* organizacije i grupe prihvaćaju računalo kao „kulturalnu ikonu“ te smatraju računalo „utopijskim medijem koji neutralizira fizičke razlike rode, rase i seksualne orijentacije“ (Hall, 1996:147). Pod utjecajem *queer* teoretičara i postmodernih feminističkih rasprava o rodnoj fluidnosti, pojavljuje se liberalni cyberfeminizam. Zagovornici liberalnog cyberfeminizma računalo vide kao oslobađajući medij koji ne poznaje socijalnu dihotomiju muško/žensko i heteroseksualno/homoseksualno. Kao suprotnost liberalnom cyberfeminizmu usporedno se razvija radikalni cyberfeminizam utemeljen na stvarnosti punoj uznemiravanja žena na Internetu od strane muškaraca zbog čega žene počinju stvarati odvojene liste i sisteme na Internetu (Hall, 1996).

Prema Hall (1996), liberalni cyberfeminizam pretpostavlja da će tzv. body-free komunikacija, odnosno računalno posredovana komunikacija, potaknuti neutraliziranje roda, ali takva komunikacija zapravo pojačava kulturne predodžbe ženstvenosti i muževnosti. Jedan od najvećih doprinosa jest časopis *Future Sex* koji prihvaća načela Harawayina „kiborg feminizma“ kako bi se unaprijedila teorija seksualnog oslobođenja koja se smatra nužnom prije uspostavljanja rodne jednakosti. Feministkinje koje pridaju posebnu važnost slobodi izražavanja prihvaćaju *cyber*-kulturu kao novu granicu seksualnog aktivizma i pobune (Hall, 1996). Urednica spomenutog časopisa Lisa Palac uz suradnike razvija feministički diskurs koji negira postojanje roda i seksualne hijerarhije. Proširenje ovakvog utopijskog pojma seksualnosti razvija se također unutar liberalnog feminizma, *queer* teorije i postmodernizma. Arthur i Marilouise Kroker u svojoj kolekciji *The Last Sex – Virtual Sex* tvrde kako će body-free komunikacija osloboditi ljude od binarnih opozicija muško/žensko i homoseksualno/heteroseksualno (Hall, 1996). Prema Hall (1996), upravo odsutnost fizičkog prilikom računalno posredovane komunikacije označava beskonačne seksualne mogućnosti koje će pomiriti dva spola. Međutim, iako tijelo u fizičkom smislu ne postoji unutar *cyber*-prostora, identifikacija sa stvarnim tjelesnim karakteristikama nužna je u računalno posredovanoj komunikaciji (Kodrnja i dr., 2010). Dok zagovornici liberalnog cyberfeminizma tvrde da anonimnost unutar *cyber*-prostora omogućava određivanje identiteta koji ne mora biti u skladu sa stvarnim identitetom, poput odabira druge boje kože ili spola, upozorava se da nužnost identifikacije podrazumijeva „prisvajanje okvira nametnutih izvana što znači pristajanje na drugu razinu stereotipa“ (Kodrnja i dr., 2010:248). Kodrnja i dr. (2010) smatraju da potpuna anonimnost u *cyber*-prostoru nije poželjna te navode stavove Rosi Braidotti koja smatra da žene nemaju koristi od pristanka na anonimnost. Ističe se da je ideja odustajanja od tijela kroz anonimnost na Internetu besmislena za žene iz razloga što je upravo žensko tijelo sveprisutno u raznim internetskim sadržajima, a posebno je zastupljeno u raznim eksplicitnim seksualnim sadržajima. Suvremena tehnologija ne poznaje ograničenja zbog čega je, između ostalog, došlo do razvoja pornografije i povećanja korisnika pornografskih sadržaja (Kodrnja i dr., 2010). Dok se zagovornici seks-pozitivnog feminizma protive teoriji radikalnih feministkinja da je pornografija štetna za žene, zagovornici anti-pornografskog feminizma smatraju da je pornografija nasilna i opresivna prema ženama (Stelko, 2016). Bradiotti (1996) posebno ističe opasnost pornografskih, nasilnih i ponižavajućih prikaza žena u virtualnom svijetu zbog izražavanja nejednakosti, isključivanja, dominacije, moći i kontrole. S druge strane, predstavnice seks-pozitivnog feminizma poput Susie Brights, Wendy McElroy i Nine Hartley smatraju da pornografija može biti sredstvo oslobađanja žena (Stelko, 2016). Također,

problem kod *body-free* komunikacije i fizičke anonimnosti nastaje ukoliko ta anonimnost ohrabruje pojedine sudionike na neprijateljstvo. Muškarci su dominantniji u mješovito-spolnim raspravama, a također su i češći poticatelji online seksualnog uznemiravanja (Hall, 1996). Odvojenost riječi od tijela može ubrzati elektroničko neprijateljstvo. Prilikom uznemiravanja putem Interneta, smanjuje se odgovornost i osjećaj krivnje te se produbljuje razlika između virtualne i stvarne komunikacije. Pojavljuje se stav muškaraca da se seksualno uznemiravanje putem Interneta ne računa jer se ne odnosi na stvarno životno iskustvo (Dery, 1994, prema Hall, 1996). Virtualna komunikacija za neke muškarce ne karakterizira komunikaciju oslobođenu rodnog identiteta, već pretjerivanje u kulturnim shvaćanjima muškosti i ženskosti. Kao odgovor na takve stavove, javlja se radikalni cyberfeminizam (Hall, 1996).

Radikalni cyberfeminizam obilježen je pokušajima žena da organiziraju vlastite mailing liste i sisteme na Internetu kreirajući odvojeni *cyber*-prostor samo za žene. Jedan od najvećih takvih prostora je SAPPHO – *cyber*-prostor unutar kojega žene stvaraju diskurs suprotan tekstualnom i seksualnom uznemiravanju u drugim *cyber*-prostorima zbog čega postoje određene metode određivanja roda sudionika prilikom pridruživanja novih članova. Za razliku od spomenutog stava da uznemiravanje na Internetu nije zaista uznemiravanje, zagovornice radikalnog cyberfeminizma smatraju da je *cyber*-prostor dio stvarnosti. Računalo je iz ove perspektive viđeno kao moćan alat prilikom feminističke borbe te kao mjesto gdje žene vlastitim primjerom mogu prikazati suprotnost od patrijarhalnog sistema (Hall, 1996). Cyberfeministkinje smatraju da žene trebaju preuzeti kontrolu nad tehnologijom te stvoriti *cyber*-prostor koji osnažuje žene (Gajjala, 1999). Žene su bile nedovoljno zastupljene u područjima znanosti i tehnologije zbog čega se jačala veza koja je povezivala muškarce i tehnologiju. Ipak, dolazi nova era u kojoj žene zauzimaju mjesto u *cyber*-prostoru koristeći ga za udruživanje i postizanje zajedničkih ciljeva (Wajcman, 2004, prema Minahan i Cox, 2007). Iako računalo može poslužiti kao moćan alat, problem nastaje ako žene ne razumiju složenost sustava zbog čega je potrebno poticati obrazovanje žena za korištenje suvremene tehnologije. „Informacijska pismenost ključna je za postizanje uspjeha u društvu koje se koristi informacijskim tehnologijama, preduvjet je produktivnosti u demokratskom društvu te omogućuje snalaženje u promjenljivoj okolini" (Špiranec, 2003, prema Hajduković, 2017:25). Wilding (1998) smatra kako je ženama potrebno cyberfeminističko obrazovanje kojem je tehnološko obrazovanje žena prioritet. Važno je prilikom spomenutog obrazovanja uvažiti kritičke feminističke analize i diskurs o mjestu koje žene zauzimaju u *cyber*-kulturi, politici te ekonomiji rada (Wilding, 1998).

5. Cyberfeminizam u Hrvatskoj

Feministički pokret u Hrvatskoj pojavljuje se inspiriran drugim valom feminizma u zapadnim zemljama. Pojavljuje se 1978. godine u okviru Sociološkog društva Hrvatske pod nazivom *Žena i društvo* (Šinko, 2018, prema Ujčić, 2020). Devedesetih godina 20. stoljeća dio civilnog društva u Hrvatskoj bio je okupljen oko organizacije Antiratna kampanja Hrvatske (ARK) koja je koristila suvremene komunikacijske tehnologije tijekom organizacije i provedbe raznih aktivnosti. Prema Janković (2009), u ovom su slučaju važnu ulogu imale ženske organizacije poput Centra za žene žrtve rata, Zagrebačkog ženskog lobby-ja, Ženske infoteke. Žene unutar spomenutih organizacija koristile su nove tehnologije u sklopu feminističkih projekata od kojih se dva izdvajaju kao cyberfeministički projekti.

Prvim cyberfeminističkim projektima u Hrvatskoj smatraju se elektronička konferencija Zamir/women i edukacijski projekt Elektroničke vještice. Antiratna kampanja Hrvatske započinje suradnju s raznim europskim mirovnim organizacijama čije djelovanje obilježava zajednički rad mirovnih volontera. Janković (2009) u svom radu ističe djelovanje volontera Erica Bachmana koji se povezuje s njemačkim hakerskim klubom FoeBuD. Članovi spomenutog kluba predlažu povezivanje putem mreže BBS-ova, odnosno elektroničkih oglasnih ploča, zbog čega nastaje BBS Zamir-ZG 1992. godine. Kasnije se uspostavljaju BBS-ovi u Beogradu i Ljubljani, a tek 1994. godine u Sarajevu, Tuzli, Prištini i Pakracu zajedno čineći mrežu Zamir-Transnational-Network/ZTN (Janković, 2009). Zamir je omogućio održavanje svakodnevne komunikacije te olakšao provođenje zajedničkih aktivnosti. Svakodnevna komunikacija utjecala je na snažniji osjećaj zajedničkog identiteta te doprinijela formiranju zajedničkih vrijednosti (Janković, 2009). Žene su činile više od 50% korisnika Zamira što rezultira otvaranjem ženske diskusijske liste Zamir/women. Zamir/women jest konferencija samo za žene zamišljena kao mjesto za razmjenu i podjelu informacija između ženskih organizacija bivše Jugoslavije. Interne diskusije utjecale su na nastajanje feminističkih subjekata i feminističkog javnog prostora. Nastajanje javnog feminističkog prostora u sklopu Zamir konferencije jedno je od prvih primjera virtualnih javnih prostora u zemlji, a također je dobar primjer potencijala interneta za feminističko djelovanje (Janković, 2009, prema Jarčević, 2018).

Obuka žena za korištenje elektroničkih medija bila je nužna kako bi se taj potencijal mogao iskoristiti. Tehnološka obuka žena jedna je od cyberfeminističkih strategija (Janković, 2009). Ženska infoteka iz Zagreba 1994. godine uz pomoć stranih aktivistica pokreće projekt

Elektroničke vještice kojem je cilj edukacija što većeg broja žena o osnovnim računalnim vještinama. Projekt Elektroničke vještice sadržajno je odgovarao strategijama koje su prakticirale cyberfeministkinje na zapadu (Janković, 2009, prema Jarčević, 2018).

Važnu ulogu u feminističkom djelovanju predstavljaju neprofitne organizacije. Neprofitne su organizacije one kojima cilj nije podjela dobiti vlasnicima (Drucker, 1990, prema Jarčević, 2018). „Neprofitnost podrazumijeva zabranu ostvarivanja prihoda radi stjecanja dobiti za članove i druge fizičke ili pravne osobe. Svaki prihod mora se utrošiti za obavljanje i unapređenje djelatnosti kojom se ostvaruju ciljevi utvrđeni statutom organizacije“ (Ovrsenik, Ambrož, 1999, prema Jarčević, 2018:20). Za članove neprofitnih organizacija važni su motiviranost te osjećaji uključenosti, doprinosa i postignuća (Drucker, 1993, prema Jarčević, 2018). Jedan oblik neprofitnih organizacija mogu biti i neprofitni mediji koje čine neprofitni internetski portali, časopisi, novine, proizvođači radijskih ili televizijskih programa (Jarčević, 2018).

Primjeri neprofitnih portala u Hrvatskoj su Libela i Vox Feminae. Nevladina feministička udruga CESI (Centar za edukaciju, savjetovanje i istraživanje) osnovana je na Međunarodni dan žena 1997. godine. Bavi se problemima kršenja ljudskih prava, posebno prava žena i manjinskih skupina, problemima nacionalizma, militarizma te pada ekonomskog standarda u poslijeratnom periodu. Udruga CESI pokrenula je web portal Libela. Libela jest portal koji pruža informacije o spolu, rodu i diskriminaciji. Važna uloga pridaje se pojedincima i skupinama koji promiču aktivno građanstvo, demokraciju i rodnu ravnopravnost. Libela je *news* portal bez zaposlenih osoba, a rad portala održavaju volonteri i entuzijasti koji smatraju da je važno govoriti o temama poput feminizma, rodne ravnopravnosti i demokracije (Jarčević, 2018). Kako navodi Jarčević (2018), portal VoxFeminae povezuje niz tema iz različitih društvenih sfera – teme vezane uz ekonomske i političke centre moći, rodnu ravnopravnost, kulturu, politiku i razne društvene aktivnosti. VoxFeminae platforma prezentira rad rodno osviještenih i društveno odgovornih skupina i pojedinaca. Cilj jest doprinos demokratizaciji društva te poboljšanoj vidljivosti i utjecaju žena u svim društvenim područjima (Jarčević, 2018:24). Udruga K-zona zaslužna je za rad portala VoxFeminae. Prema podacima preuzetim sa službene internetske stranice VoxFeminae, K-zona je nevladina udruga osnovana 2005. godine koju čine aktivisti, umjetnici, teoretičari, novinari i mladi znanstvenici. Zajedničkim djelovanjem predstavljaju istraživanja i različite aspekte rodne ravnopravnosti. Zastupljene su teme rodne ravnopravnosti, feminizma, LGBTIQ+ prava, radničkih prava, medija, kulture i umjetnosti. Cilj udruge K-zona jest izgradanja ravnopravnog društva kroz informiranje,

afirmaciju, osnaživanje, edukaciju i umrežavanje žena, mladih, LGBTIQ+ osoba, raznih organizacija civilnog društva i drugih. Primjeri cyberfeminizma u Hrvatskoj također su pokreti poput *#SpasiMe* i *#PrekinimoŠutnju*. Pokreti se bave položajem žena u hrvatskom društvu, a potaknuti su tretmanom žena u medicinskim ustanovama i pravosudnim tijelima (Ujčić, 2020). Udruga Roda bavi se pitanjima poput prava žena, trudnica, majki i djece, prava na izbor, reproduktivnih prava i slično. Spomenuta udruga 2014. godine pokreće inicijativu *#Prekinimošutnju*. Ženama je spomenutom inicijativom omogućeno dijeljenje vlastitog iskustva (lošeg) poroda putem tehnologije i društvenih mreža (Ujčić, 2020). Producentica i glumica Jelena Veljača 2019. godine osniva inicijativu *#SpasiMe*. Osnivanje inicijative potaknuto je tada aktualnim slučajem obiteljskog nasilja na Pagu, a cilj je organiziranje prosvjeda u ime djece i žena žrtava obiteljskog nasilja. Jelena Veljača osniva grupu na društvenoj mreži Facebook koju čini oko 55 tisuća članova. Organizirani su prosvjedi u Zagrebu, Zadru, Splitu, Rijeci, Puli i Osijeku (Ujčić, 2020). Uz pomoć suvremene tehnologije, žene su u mogućnosti brže i jednostavnije podijeliti svakodnevne probleme i iskustva te pomoći i surađivati s drugima.

6. Zaključak

Razvoj suvremenih tehnologija omogućio je povezivanje različitih feminističkih ideja unutar *cyber*-prostora. Prekretnicu u korištenju tehnologije predstavlja esej Donne Haraway *Manifest za kiborge* kojim se rađa optimizam da će novi virtualni svijet uspjeti prevladati stvarna fizička ograničenja. Kasnije, devedesetih godina 20. stoljeća, pojavljuje se novi pokret - cyberfeminizam. Cyberfeminizam predstavlja novi val feminizma koji povezuje feminističko djelovanje žena i korištenje suvremene tehnologije. Cyberfeministkinje značajno su doprinijele suvremenoj feminističkoj teoriji, ali i općoj teoriji *cyber*-kulture baveći se temama koje obuhvaćaju pojmove roda, tijela, seksualnosti, komunikacije i novih oblika dominacije (Janković, 2009). Potaknule su niz novih mogućnosti i istraživanja spomenutih tema na Internetu.

Tehnologija postaje sastavni dio ljudskog života, a prednosti i nedostaci ispreplitanja stvarnog i virtualnog svijeta još uvijek su tema brojnih rasprava. Dok jedni u suvremenoj tehnologiji vide mogućnosti razaranja tradicionalnih rodni određenja i uloga, drugima tehnologija označava mušku domenu koju je potrebno rekonstruirati u korist žena i produktivnog feminističkog djelovanja. U početku se smatralo da nove tehnologije i računalno posredovana komunikacija označavaju bezbroj mogućnosti u kreiranju vlastitog identiteta, a

računalo je predstavljalo utopijski medij koji neutralizira fizičke razlike (Hall, 1996). Donna Haraway zamišlja utopijski svijet unutar kojeg nestaju fizičke granice, brišu se razlike između stroja i čovjeka, a kategorije poput „žensko/muško“ sve više gube svoj značaj. Pretpostavljalo se da će računalno posredovana komunikacija potaknuti neutraliziranje roda, međutim, u stvarnosti je takva komunikacija produbljivala razlike između muškaraca i žena.

S obzirom na to da se optimistične pretpostavke nisu ostvarile, cyberfeministkinje kreiraju odvojeni *cyber*-prostor namijenjen isključivo ženama. Računalo postaje alat u feminističkoj borbi, a *cyber*-prostor označava prostor unutar kojeg žene na jednostavan i brz način mogu razmjenjivati ideje, informacije te si međusobno pomagati i biti podrška (Hall, 1996). Wilding (1998) ističe važnost kritiziranja utopijskih i mitskih konstrukcija mreže od strane cyberfeministkinja te suradnju s drugim mrežnim grupama u aktivističkim koalicijama. Javlja se potreba za jasnim određivanjem cyberfeminizma, ciljeva i pozicija, kako bi se uspješno istraživalo i praktično djelovalo. Cyberfeministkinje mogu stvoriti nove formulacije feminističke teorije i prakse koje se bave novim složenim socijalnim, kulturnim i ekonomskim uvjetima stvorenima pod utjecajem novih tehnologija. Suvremena tehnologija donosi brojne prednosti kojima se može olakšati rad feminističkog pokreta. Ističe se važnost razumijevanja feminističke povijesti i cyberfeminističkog obrazovanja žena za strateško i pametno korištenje tehnologije (Wilding, 1998).

7. Popis literature

1. Barnett T (2014). *Monstruos Agents: Cyberfeminist Media and Activism*, *Ada – a journal of gender new media and technology*. <https://adanewmedia.org/2014/07/issue5-barnett/> (22. srpnja 2021.)
2. Braidotti R (1996). *Cyberfeminism with a difference. Futures of critical theory: Dreams of difference*, 239-259. [file:///D:/Users/Korisnik/Downloads/Cyberfeminism with a difference.pdf](file:///D:/Users/Korisnik/Downloads/Cyberfeminism%20with%20a%20difference.pdf) (30. kolovoza 2021.)
3. Gajjala R (1999). 'Third World' perspectives on cyberfeminism. *Development in Practice*, 9(5), 616-619. [https://www.researchgate.net/publication/248981542_%27Third World%27 perspectives on cyberfeminism](https://www.researchgate.net/publication/248981542_%27Third%20World%27_perspectives_on_cyberfeminism) (30. kolovoza 2021.)
4. Grbavac J i Grbavac V (2014). Pojava društvenih mreža kao globalnog komunikacijskog fenomena. *Media, culture and public relations*, 5 (2), 206-219. https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=188969 (10. lipnja 2021.)
5. Greguric I (2013). Novi mediji i kiborgizirano tijelo kao prostor umjetnosti transhumanizma. *In Medias Res*, 2(3), 350-364. [file:///D:/Users/Korisnik/Downloads/Ivana Greguric Novi mediji i kiborgizirano ti jelo kao prostor umjetnosti transhumanizma.pdf](file:///D:/Users/Korisnik/Downloads/Ivana%20Greguric%20Novi%20mediji%20i%20kiborgizirano%20tijelo%20kao%20prostor%20umjetnosti%20transhumanizma.pdf) (11. lipnja 2021.)
6. Hajduković L (2017). *Informacijska pismenost – osnova suvremene pismenosti* (Diplomski rad, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet). <https://zir.nsk.hr/islandora/object/ffri:906/preview> (30. kolovoza 2021.)
7. Hall K (1996). *Cyberfeminism. Pragmatics and Beyond New series*, 147-172. <Hall-1996-Cyberfeminism-Cover.pdf> (26. srpnja 2021.)
8. Hawthorne S i Klein R (1999). *Cyberfeminism: Connectivity, critique and creativity*. Spinifex Press.
9. Janković V (2009). Cyberfeminizam između teorije i pokreta. Osvrt na Hrvatsku. *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline*, 18(1), 5-27.

- file:///D:/Users/Korisnik/Downloads/001_jankovic005_jankovicBook_SE_1_09.pdf
(30. kolovoza 2021.)
10. Jarčević I (2018). *Cyberfeminizam u Hrvatskoj: analiza društvenih mreža portala Vox Feminae i Libela* (Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti). <https://repozitorij.fpzg.unizg.hr/en/islandora/object/fpzg:811> (27. srpnja 2021.)
 11. Kobaš V, Jurišić L, Broz T (2008) MIA: Mlade i aktivne, CESI, Zagreb. https://cesi.hr/wp-content/uploads/2020/03/mlade_zene_web.pdf (13. lipnja 2021.)
 12. Kodrnja J, Savić S, Slapšak S (2010). *Kultura, drugi, žene. Zagreb: Plejada*. https://zenskestudije.org.rs/pdf/knjige/kultura_drugi_zene_2010.pdf#page=233 (29. kolovoza 2021.)
 13. Mihaljević D (2016). *Feminizam—što je ostvario?. Mostariensia: časopis za društvene i humanističke znanosti*, 20(1-2), 149-169. file:///D:/Users/Korisnik/Downloads/Mostariensia_1_20_clanak9.pdf (13. lipnja 2021.)
 14. Minahan S & Cox J W (2007). *Stitch'nBitch: Cyberfeminism, a third place and the new materiality. Journal of material culture*, 12(1), 5-21. <file:///D:/Users/Korisnik/Downloads/10.1.1.909.3393.pdf> (29. kolovoza 2021.)
 15. Mušanović M & Vrcelj S (2011). *Kome još (ne) treba feministička pedagogija?!*. Hrvatsko futurološko društvo.
 16. Nikodem K i Brstilo I (2012). *Kiborzi i »djeca po narudžbi« 2.0: prihvaćenost koncepcija poslijeljudskog života u hrvatskom društvu. Revija za sociologiju*, 42(1), 61-87. file:///D:/Users/Korisnik/Downloads/nikodem_kiborzi.pdf (11. lipnja 2021.)
 17. Plant S (2001). *The Future Looms. Organizational studies: critical perspectives on business and management*, 1821. [https://books.google.hr/books?hl=hr&lr=&id=-7qK3LZfI5wC&oi=fnd&pg=PA1821&dq=Plant,+Sadie+\(2001\).+&ots=hfp53mI2zh&sig=uS30s_IPrWqCCTtEAINKnNvLeO0&redir_esc=y#v=onepage&q=Plant%2C%20Sadie%20\(2001\).&f=false](https://books.google.hr/books?hl=hr&lr=&id=-7qK3LZfI5wC&oi=fnd&pg=PA1821&dq=Plant,+Sadie+(2001).+&ots=hfp53mI2zh&sig=uS30s_IPrWqCCTtEAINKnNvLeO0&redir_esc=y#v=onepage&q=Plant%2C%20Sadie%20(2001).&f=false) (29. kolovoza 2021.)
 18. Stelko S (2016). *Feministička rasprava bez zaključka – pornografija*. <https://www.libela.org/sa-stavom/8043-feministicka-rasprava-bez-zakljucka-pornografija/> (30. kolovoza 2021.)
 19. Ujčić G (2020). *Feministički pokreti u Republici Hrvatskoj na primjeru „#SpasiMe“ i „#PrekinimoŠutnju“* (Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti). <https://repozitorij.fpzg.unizg.hr/islandora/object/fpzg:1282> (30. kolovoza 2021.)

20. Wilding F & Critical Art Ensemble (1998). Notes on the political condition of cyberfeminism. *Art Journal*, 57(2), 47-60. [file:///D:/Users/Korisnik/Downloads/CAE-Cyberfeminism%20\(1\).pdf](file:///D:/Users/Korisnik/Downloads/CAE-Cyberfeminism%20(1).pdf) (27. srpnja 2021.)
21. Wilding F & Cyberfeminist International (1998). *Where is feminism in cyberfeminism?* (Vol. 2). https://www.ktpress.co.uk/pdf/vol2_npara_6_13_Wilding.pdf (27. srpnja 2021.)